

BİR “ZENGİNLİK” TEORİSİ OLARAK KLASİK İKTİSADİ ANALİZİN YÖNTEMİ¹

THE ANALYTICAL METHODOLOGY OF CLASSICAL ECONOMICS AS A “WELFARE” THEORY

Hüseyin ÖZEL*

ÖZET

Bu yazıda, Klasik Okulun benimsediği analitik çerçeve ele alınmakta ve sermaye birikim sorununu öne çıkaran bu çerçevenin, “iktisadi artık” düşüncesine dayandığı görüşü savunulmaktadır. Bununla birlikte, böyle bir çıkış noktası, yaklaşımda iki tip sorun ve buna karşılık gelen iki analiz biçimi ortaya çıkarmaktadır: Öncelikle artığın ölçümü sorunu, değer-fiyat ve dolayısıyla bölüşümle ilgili sorunların çözülmesini gerektirmekte, bunun için de bölüşüm payları ve teknoloji düzeyinin veri alındığı statik bir çerçeve geliştirilmektedir. Daha sonra da, sermaye birikiminin sağlanması için gerekli olan artığın artırılması sorunu, analizin dinamik bir çerçevede yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu da, Klasik analizdeki fiyat ve bölüşüm analizi ile üretim ve büyüme analizinin neden birbirinden ayrı tutulduğunu açıklamaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Klasik Okul, üretim fiyatları, tekdüze kar oranı, sermaye birikimi, bölüşüm, üretim teknolojisi*

ABSTRACT

This paper deals with the analytical framework of Classical School of Thought in economics and shows that it rests on the notion of “economic surplus”, which is essential in the capital accumulation process. However, such a notion creates two analytical problems and two types of analyses corresponding to these problems: first, the problem of the measurement of the surplus, requires a theory of values-prices which requires a static analysis in which the distributive shares and the technology level are taken as given. But the growth of the surplus, which is essential to capital accumulation process, necessitates a dynamic analysis in which the distribution and technology are allowed to change. It is argued in the paper that this is the main reason for the analytical separability between the price-distribution theory and the output-growth theories in the Classical School.

Keywords: *Classical School, prices of production, uniform profit rate, capital accumulation, distribution, production technology.*

---

* Hacettepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Bu yazının ilk biçimini okuyup düşüncelerini benimle paylaşan ve önerilerde bulunan İbrahim Tanyeri, Arzu Akkoyunlu ve Derya Güler’e teşekkür ederim. Doğal olarak, adı geçenlerin hiçbirisi yazıdaki eksik ve hatalardan sorumlu tutulamaz.

İktisat teorisi, bir politik tarifler bütünü değil, ancak Bayan Robinson'un yerinde deyişle, bir analitik aletler kutusudur. Bu aletler de, birbirinden ayrı unsurların topluluğu değildir; birlikte bir makine oluştururlar. Bu makine, önüne konan somut sorunlar ne olursa olsun, geniş sınırlar içerisinde işleyerek sonuç üretir (Schumpeter 1954: 474).

GİRİŞ

Schumpeter, bu söylediklerinin hemen ardından, bu “makinenin” geliştirilmesinde Cantillon ile Fizyokratların oynadıkları role karşın, ilk kez Ricardo'nun bunun ne kadar gerekli olduğunu kavradığını belirtmektedir (1954: 474). Gerçekten de, tarihsel, istatistiksel ve teorik teknikler ile bu teknikler kullanılarak ortaya konan sonuçlardan oluşan “bilimsel” iktisadın (Schumpeter 1954: 21) gelişmesinde Ricardo'nun ve giderek bütün Klasik İktisat Okulunun oynadığı rol, tartışılmayacak kadar açıktır. Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* kitabı ile başlayıp 1870'lerde yerini Jevons, Walras ve Menger'in kurucuları olduğu Neoklasik iktisada bırakan, temelde İngiliz “Politik İktisat” ile nitelenen Klasik yaklaşımda, iktisat ilk kez kendine özgü analiz birimi ve yöntemi olan bağımsız bir bilim haline gelmiştir. “Politik” iktisadın temel görevi, toplam ürünün ya da “zenginliğin” (*wealth*) üretim ve bölüşümünü düzenleyen “yasaları” ortaya çıkarmaktır.

Bununla birlikte, Klasik iktisadın, esas olarak Smith ile Ricardo'nun biçimlendirdiği ve Marx'ın geliştirdiği teorik çerçevesinin ortaya çıkardığı, okulun dayandığı “bilim öncesi vizyon”dan (Schumpeter 1954: 562) bağımsız, yani “politik” ya da ideolojik olmaktan çok analitik nitelikte olan kimi sorunlar da bulunmaktadır. Bu yazıda, Klasik iktisadın teorik çerçevesinde kendini gösteren bu tür sorunlar ele alınmaktadır. Yazıda savunulan düşünce, bu analitik çerçevenin özünde dinamik bir nitelik taşısa da, özellikle fiyatların belirlenebilmesi için statik bir analiz yöntemi benimsemek zorunda kaldığıdır. Bunun için önce Klasik iktisadın genel analitik çerçevesi anahatlarıyla ortaya konacak, daha sonra bu çerçevenin ortaya çıkardığı sorunlar formel bir modele dayanarak ele alınacak ve bunlardan kaçınmanın mümkün olup olmadığı irdelenecektir.

KLASİK ANALİZİN GENEL ÇERÇEVESİ

Genel olarak Aydınlanma Çağının “Doğal Düzen” mirasından etkilenen ve bir ulusun “zenginliğinin” (*wealth*) üretimi ile bölüşümünü düzenleyen “doğal yasaları” ortaya koymaya yönelik Klasik iktisadi analizin temelini, esas olarak Adam Smith, David Ricardo ve ilk bakışta Klasik iktisada yönelttiği eleştirilerle onlara karşıt gibi görünen Karl Marx tarafından geliştirilen analitik çerçeve oluşturmaktadır. Farklı yazarların kullandığı farklı

modellerin farklı genellik ve soyutlama düzeylerine sahip olmasına karşın, hepsinin az çok benimsemiş olduğu ortak analitik çerçeveyi tanımlayan en önemli iki nokta, analizin toplumda yaratılan toplam ürünün sınıflar arasındaki bölüşümü ile uzun dönemli sermaye birikim sürecini ele alıyor olmasıdır. Bu bakımdan Klasik çerçevenin özünde dinamik bir nitelik taşıdığı, ayrıca analizin kullandığı temel değişkenlerin, toplumsal ve kurumsal ilişkiler üzerine odaklanan “yapısal” nitelikteki değişkenler olduğu söylenebilir (Hollis ve Nell 1975: 19). Önemli olan sistemin uzun dönemdeki işleyişidir; iktisadi olayların geçici sonuçlarıyla değil, sürekli ve kalıcı olan sonuçlarıyla ilgilenilmektedir.

Klasik analizde, ekonominin işleyişi açısından ağırlık verilen değişkenler, teknolojik bağımlılık ilişkileri ile kurumsal ilişkilerdir. Bu bakımdan, analizin benimsediği temel kurumsal yapı, piyasalar aracılığıyla organize olan genelleştirilmiş mal üretiminin geçerli olduğu ve üretim araçları (sermaye) ile emeğin piyasalarda alınıp satılan mallar halinde bulunduğu kapitalizmdir (Milgate 1982: 10). Bu tür bir ekonomide, toplumsal hiyerarşi içerisinde buldukları konum tümüyle üretim sürecine, yani sahip oldukları üretim kaynakları olan emek, toprak ve sermayeye göre tanımlanan ve toplam üründen sırasıyla ücret, rant ve kar payları alan üç toplumsal sınıf bulunmaktadır.¹ Analizin temel birimi olan toplumsal sınıflar ile aralarındaki ilişkiler esas olarak toplam ürünün bölüşümünü düzenler nitelikte olduğundan, sınıflar arasındaki güç dengesi ile çatışmaların da analize içsel olması, onun “politik” karakterini yansıtmaktadır. Yine de, bölüşüm sorunu aynı zamanda “analitik” bir sorundur, çünkü Klasik Okul için bölüşüm payları, teknoloji ile birlikte nispi fiyatların iki temel belirleyicisinden birisidir. Nispi fiyatlar, üretim teknolojisine bağlı olan üretim maliyetine eklenen ve bütün sektörlerde aynı olan, tekdüze (*uniform*) kar oranının ortaya çıkardığı kar marjıyla belirlenen fiyatlar olduğundan, fiyat (ve değer) ile bölüşüm teorilerini birbirlerinden ayırdetmek mümkün değildir.

Buna karşılık, üretim ve büyüme teorilerinin değer ve bölüşüm teorilerinden tümüyle bağımsız olduğu söylenebilir. Klasik iktisatçıların ortak özelliği ekonominin, değişkenlerinin karşılıklı bağımlı olduğu ve nispi fiyatlarla bölüşüm paylarının eşzamanlı olarak belirlendiği bir genel denge analizi çerçevesinde ele alınmak yerine fiyat unsurlarının (rant, ücret ve kar) birbirinden bağımsız yasalarca belirlenip bütünleştirildiği bir yapının ortaya konmasıdır. Örneğin ücretler, temelde “ücret fonu” yani, işgücü alımında kullanılan sermaye ile nüfus artışı tarafından belirlenirken, rant, toprakta geçerli olan “azalan getiri” yasası (Ricardo) ya da toprağın “tekel” olma özelliği (Smith) yüzünden ortaya çıkmaktadır. Kar ise genel olarak ücret ödemelerinden sonra geriye kalan bir artık olarak değerlendirilmektedir. Uzun dönem koşulları altında genel kar oranını ortaya çıkaran “doğal fiyatları” ya da “üretim fiyatlarını” ortaya koymak için, üretimin teknik

katsayıları ile toplam ürünün bileşim ve düzeyi veri olarak alınmaktadır. Böylece genel kar oranı belirlenebilir; bölüşümü ortaya koymak bundan sonra mümkündür. Ancak üretim teknolojisine bağlı olsa da, toplam ürünün nasıl belirlendiği Klasik iktisadi analizde açıklanmamaktadır. Bu durumun en tipik örneği, Ricardo'nun yöntemidir (Schumpeter 1954: 569): Ricardo, aslında dört değişkenli bir denklemi çözmeye çalışmaktadır: Net Ürün = rant + ücret + kar. Öncelikle toplam ürün veri olarak alınmakta, daha sonra rant devre dışına çıkartılarak sıfırlanmakta, ücret de büyük ölçüde dışsal etkiler tarafından belirlenmekte, böylece kar da, bir artık olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşım, günümüzde geçerli olan, fiyat ve bölüşümün eşzamanlı denklem sistemleriyle aynı anda belirlendiği Neoklasik çerçeveden son derece farklıdır.ⁱⁱ Bu da, Klasik iktisatta genel olarak fiyat ve miktarlar arasında hiçbir fonksiyonel ilişkinin olmadığını, dolayısıyla da, ürün miktarı veri alındığından, değer ve bölüşüm ile üretim analizlerinin analitik olarak birbirlerinden ayrılabilir olduğunu göstermektedir.

Ne var ki böyle bir analitik yapı, kapitalist bir ekonomide görelî fiyatlar, toplam ürün ile bölüşüm arasındaki karmaşık ilişkileri reddetmek anlamına gelmemektedir. Aksine, öncelikle nispi fiyatların belirlenmesinde toplam ürünün veri alınması, daha sonra üretim teorisinin geliştirilmesinde de nispi fiyatların veri olarak alınması, bütünüyle bir yöntem sorunudur. Bu teoriler ayrı olarak geliştirildikten sonra, bu değişkenler arasındaki ilişkiler daha karmaşık bir yapıda ortaya konabilecektir (Milgate ve Eatwell 1983: Giriş).

Aslında farklı analizlerde farklı yöntemlerin benimsenmesi biçimindeki bu seçim, bütünüyle analizin merkezinde yer alan birikim sürecinin dinamik ve dengesizliği ortaya çıkaran yapısından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, dinamik sorulara geçmeden önce, nispi fiyatların nasıl belirlendiği sorununun çözülmesi gerekmekte, bu da artığın sınıflar arasındaki bölüşümüne bağlı olduğundan, denge kavramının temel olduğu statik bir çerçevenin tanımlanmasını zorunlu kılmaktadır. Ancak bu yapıldıktan sonra, iktisadi değişimin ve ortaya çıkardığı dengesizliklerin öne çıktığı bir çerçeveye geçilebilir.

Böyle bir analitik ayırım, iktisadın bir kaynak dağılım teorisi olmak yerine bir “zenginlik” teorisi olarak görülmesinin ortaya çıkardığı bir bedel diye görülebilir; bu durum, iktisadi sürecin, paradoksal bir biçimde hem dengeye, hem de dengesizliğe yol açacak bir süreç olarak kavranmasının yarattığı bir sonuçtur. Bu bakımdan, Klasik iktisadi analizde birbirine karşıt olarak işleyen iki temel eğilimin varlığından sözedilebilir: bir yandan ekonominin uzun dönem maliyet yapısı zaman içerisinde çok fazla değişmediğinden, üretim fiyatları, uzun dönemde ücret ile tekdüze kar oranı tarafından belirlenen “doğal” değerlerine doğru “çekilirken”, öte yandan da, dengesiz büyümeye yol açan güçlü bir “merkezkaç” eğilimi bulunmaktadır. Bu iki karşıt eğilim aslında, rekabetin birbiriyle çelişkili olan iki yönüne

göndermede bulunmaktadır; rekabet, bir yandan tekdüze kar oranları yaratma yoluyla dengeye götüren bir süreç olarak gözükürken, diğer yandan teknolojik değişme yönünde güçlü bir baskı yaratmakta, bu da ekonominin maliyet yapısının değişmesine yol açmaktadır.

Bunun yanında birikim süreci, toplumda bulunan, farklı çıkarılara ve farklı hedeflere sahip sınıflar arasındaki bölüşüm paylarına da bağlı olduğundan, istikrarlı bir fiyat setinin ortaya konması ancak statik, “mantıksal zaman” içerisinde mümkün olmakta, uzun dönem dinamik analizde tarihsel zamanın varlığı, dengesizliklerin ve çatışmaların ortaya çıkmalarına yol açmaktadır. Bunu ortaya koyabilmek için, önce statik bir çerçeveyi temel alarak değer ve fiyat teorilerini geliştirmek, daha sonra da, çerçeveyi dinamik hale getirerek birikim sorununa eğilmek yararlı görünmektedir.

ARTIK, DEĞERLER VE FİYATLAR: STATİK ANALİZ

İktisadi Artık ve Üretim Fiyatları

Klasik iktisadın başlangıç noktası, birikim süreci ve bu sürecin kaynağı olan “artık” kavramı olduğundan, ekonominin uzun dönemli davranışı önem kazanmakta ve uzun dönem dengesinin nasıl sağlanacağı sorunu temel sorun haline gelmektedir. Bu açıdan Klasik analizin, Neoklasik analizin statik karakterine karşıt bir biçimde, tarihsel zamanın egemen olduğu dinamik bir çerçeveyi gerektirdiği söylenebilir. Uzun dönem normal koşullarını tanımlayan özellikler ise, her bir mal için ortaya çıkan fiyatlar ve sermayenin arz fiyatı üzerinden tekdüze (*uniform*) bir kar oranının varlığıdır (Ricardo 1981: 119, Milgate 1982: 12). Üretim fiyatlarının belirlenmesinde tüketici tercihleri herhangi bir rol oynamamaktadır; fiyatlar bütünüyle maliyet fiyatlaması (*markup*) süreci sonucunda, üretim maliyetlerine eklenen kar oranı tarafından belirlenen kar marjının eklenmesiyle bulunmaktadır. Ancak bu kar oranının belirlenebilmesi için girdi fiyatlarının da bilinmesi gerektiğinden ve girdiler de aslında öteki sektörlerin çıktıları olduğundan, bütün fiyatlar ve ücretlerin birlikte belirlenmesi gerekmektedir. Ancak bu da kar paylarının önceden verilmesini gerektirmektedir (Hollis ve Nell: 207). Dolayısıyla analizde hem bölüşüm payları, hem de fiyatlar aynı anda belirlenmek zorundadır.

Genel olarak üretim süreci sonunda yaratılan toplam üründen, üretim için “gerekli tüketim” miktarı düşüldüğünde kalan net ürün anlamındaki iktisadi “artık” kavramı, Fizyokratlar tarafından iktisada sokulmuş olsa da, kavramın birikim süreci içindeki rolü, esas olarak Klasik iktisatçılar tarafından vurgulanmıştır. “Gerekli tüketim” kavramını değişik biçimlerde tanımlamak mümkün ise de, Klasiklerde kavram, esas olarak toplam üründen ücretler düşüldükten sonra kalan bölüm olarak anlaşılmaktadır. Bu

artık, örneğin Ricardo'da kar ve rant biçimindeyken Marx'ta doğrudan doğruya kar olarak görülmektedir.ⁱⁱⁱ Dolayısıyla toplam ürünün değerine P, gerekli tüketime de N, dersek, kar oranı genel olarak,

$$r = (P - N)/N$$

biçiminde ifade edilebilir (Garegnani 1984: 303). Aynı biçimde Marx'da da, kar oranı, doğrudan artık kavramına dayanarak açıklanmaktadır: eğer C, üretim için harcanan sabit sermayenin değeri, V ücret ödemelerinde kullanılan değişir sermayenin değeri olarak tanımlanırsa, malın kendi değeri ile kullanılan sermaye değeri arasındaki fark, “artık değeri” (S) oluşturacak, bu da kar oranının, $r = S / (C + V)$ biçiminde yazılmasını sağlayacaktır. Ancak buradaki büyüklükler, fiziksel birimlerle değil, değer cinsinden ifade edildiğinden, artığın fiziksel büyüklüğünün değil, değerinin bilinmesi, teorinin temel sorunlarından birisi haline gelmektedir; ücret oranı, toplam ürünün fiziksel büyüklüğü ve üretimin teknik koşulları bilindiğinde, kar oranını ortaya koymak da mümkündür. Bununla birlikte, kar oranını ortaya koymak için, Ricardo'nun ünlü “değerin değişmeyen ölçüsü” sorunu çözüme kavuşturulmalıdır (Garegnani 1984, 1991, Tanyeri 2000b).

Aslında sorun, Smith'in bir malın doğal fiyatının o malın üretimi için harcanan toprak, emek ve sermayenin fiyatları toplamına eşit olduğu biçimindeki önermesinden kaynaklanmaktadır. Ancak böyle bir önerme, fiyatların esas olarak fiyatlar toplamına eşit olduğunu varsaydığından, dögüsel bir düşünüşe yol açmaktadır. Bunun yanında, böyle bir fiyat anlayışı farklı malların nispi fiyatlarını ortaya koymaktan çok genel fiyatları ortaya koyabilmektedir (Hunt 1992: 64-65). Bu durumda, öteki fiyatlar, özellikle de ücretler değiştiğinde, bütün öteki malların üretim maliyetleri değişecek, bu da hem nispi fiyatların, hem de değer ölçüsünün kendisinin değişmesine yol açacaktır. Bu durumda toplam ürünün değerinin belirlenmesi olanaksızdır. Fiyatın kaynağını açıklayan, ancak kendisi fiyat olmayan ve örneğin reel ücret değişmelerinden etkilenmeyen bir ölçü biriminin bulunması bu bakımdan önemlidir. Buradaki temel sorun, esas olarak, reel ücret ile toplam ürünün birbirinden ayrı olarak belirlenmesi, dolayısıyla da, karın açıklıkla ortaya konabilmesidir: Eğer hem “artık ürün”, hem de gerekli tüketim fiziksel birimlerle, “bileşik mal” olarak ifade ediliyorsa, bunların birbirine oranı, esas olarak bu iki büyüklüğün değerlerinin birbirine oranı niteliğindeki kar oranını vermeyecektir. Başka deyişle, fiziksel olarak veri olan toplam ürünün değeri, aslında kar oranı bilinmeden ortaya konamayacaktır (Garegnani 1984: 301). Yani fiyatlar ile bölüşüm birbirinden bağımsız değildir.^{iv}

Bu ilişkiyi görebilmek için, esas olarak Leontief girdi-çıkıtı modelini, yani ekonomide üretilen n malın birbirlerinin üretiminde girdi olarak da kullanıldığı bir sisteme dayanan modeli kullanmak mümkündür.^v Sistemde yapılan temel varsayımlar, ölçeğe göre sabit getiri, Leontief tipi, yani üretimin

$$\mathbf{p} = \mathbf{A}\mathbf{p} \quad (2.1.5)$$

Bunu aşağıdaki biçimde, homojen bir denklem sistemi olarak da yazabiliriz:

$$(\mathbf{I} - \mathbf{A})\mathbf{p} = \mathbf{0} \quad (2.1.6)$$

Bu sisteme, önemsiz olmayan (*nontrivial*), yani sıfırdan farklı bir çözüm bulabilmek için

$$|\mathbf{I} - \mathbf{A}| = 0 \text{ olmalıdır.}$$

Artık düşüncesini (2.1.5) numaralı sisteme sokmak için, karı, satış hasılatı ile üretim maliyeti arasındaki fark olarak tanımlayabiliriz: $p_j - (p_1a_{1j} + p_2a_{2j} + \dots + p_na_{nj})$. Dolayısıyla kar oranı, $r = [p_j - (p_1a_{1j} + p_2a_{2j} + \dots + p_na_{nj})] / (p_1a_{1j} + p_2a_{2j} + \dots + p_na_{nj})$, olacak, ya da,

$$p_j = (1+r)(p_1a_{1j} + p_2a_{2j} + \dots + p_na_{nj}) \quad (2.1.7)$$

olacaktır. Bu denklemdeki kar oranı, serbest rekabet sonucunda elde edilen ve bütün sektörlerde aynı olan kar oranı olduğundan, üretimi tanımlayan bütün denklemler, ya da $\mathbf{A}$ matrisi, $(1+r)$ skaları ile çarpılmalıdır:

$$\mathbf{p} = (1+r)\mathbf{A}\mathbf{p} \quad (2.1.8)$$

dolayısıyla, homojen denklem sistemi

$$(\mathbf{I} - (1+r)\mathbf{A})\mathbf{p} = \mathbf{0} \quad (2.1.9)$$

için önemsiz olmayan bir çözümün bulunabilmesi $|\mathbf{I} - (1+r)\mathbf{A}| = 0$ olmasına bağlıdır.

Bunun yanında, eğer üretimde homojen bir emek girdisi de kullanılıyorsa, l_j herhangi bir j ürününü üretmek için gerekli emek miktarını ve w da yine sektörler arasında tekdüze olan ücret oranını göstermek üzere, j malının fiyatı

$$p_j = (1+r)(p_1a_{1j} + p_2a_{2j} + \dots + p_na_{nj} + wl_j) \quad (2.1.10)$$

ya da matris formunda,

$$\mathbf{p} = (1+r)(\mathbf{A}\mathbf{p} + \mathbf{l}w) \quad (2.1.11)$$

dolayısıyla^{vi}

$$\mathbf{p}[(1/(1+r))\mathbf{I} - \mathbf{A}] = \mathbf{l}w \quad (2.1.12)$$

ya da,

$$\mathbf{p} = [(1/(1+r))\mathbf{I} - \mathbf{A}]^{-1}\mathbf{l}w \quad (2.1.13)$$

Burada, eğer ücret oranının d gibi ($1 \times n$ mertebesinde bir vektörle gösterilen) bir mal demeti ile tanımlandığını ve $w = d\mathbf{p}$ (yani mal demetinin parasal değeri) olduğunu varsayarsak (Duménil and Lévy 1993: 51), bu

durumda, $lw = (ld)p$ olacaktır ki artık ld , $n \times n$ mertebesinde bir matristir. Bu durumda,

$$A^* = A + ld$$

gibi yeni bir matris tanımlarsak (2.1.11) numaralı denklem sistemi, şu biçimi alır:

$$p = (1+r)A^*p \quad (2.1.14)$$

burada da yine $(I - (1+r)A^*)p = 0$ olacağından, önemsiz olmayan bir çözümün bulunabilmesi için, $|I - (1+r)A^*| = 0$ olmalıdır. Ancak modele fiyatlar ve kar oranı için bulunacak çözümün pozitif olması için, *Perron-Frobenius* teoremlerini kullanmak gerekmektedir (Ersel 1981:159-165). Bunun için, (2.1.14) numaralı denklemi,

$$[1/(1+r)]p = A^*p$$

yazar ve $\lambda = [1/(1+r)]$ dersek, sistem aşağıdaki karakteristik form (*eigenvalue form*) haline gelir:

$$\lambda p = A^*p$$

burada λ , A matrisinin karakteristik kökü (*eigenvalue*) ve p de buna karşılık gelen karakteristik vektördür (*eigenvector*). Eğer A matrisi negatif olmayan bir kare matris ise, Perron-Frobenius teoremlerine göre A 'nın en az bir tane negatif olmayan karakteristik kökü vardır ve bunlardan en büyüğü (“Frobenius kökü”) $\lambda^{PF} (\geq 0)$, öteki bütün öteki λ köklerinden mutlak değer olarak büyük ya da eşit olacaktır: $\lambda^{PF} \geq |\lambda|$. Eğer A matrisinin aynı zamanda ayrıştırılmaz (*nondecomposable*) ya da indirgenemez (*irreducible*) olduğunu da (Ersel 1981: 155-59), yani, matriste ifade edilen malların her birisinin bütün öteki malların üretiminde doğrudan ya da dolaylı olarak yer aldığı “temel” mal (Sraffa 1960: 7-8) niteliğinde olduğunu varsayarsak, Frobenius kökü λ^{PF} için bulunacak kar oranı ile buna karşılık gelen fiyat vektörü kesinlikle pozitif olacaktır: $\lambda^{PF} > 0$ (aynı zamanda, $\lambda^{PF} > \lambda$) ve $p > 0$. Böylece kar oranı,

$r = (1 - \lambda^{PF})/\lambda^{PF}$ olarak hesaplanabilir. Yine de, kar oranının pozitif olması için gerekli koşul, *Hawkins-Simon* koşulu, yani, A matrisinin “üretken” olmasıdır; yani sistemdeki her maldan bir birim üretmek için aynı maldan gerekli olan miktar bir birimden az olmalıdır. Bu durumda, satış fiyatları, birim üretim maliyetlerinden kesinlikle yüksek olacaktır: $p > Ap$. Bu durumda, eğer $p > Ap$ ise, $r > 0$ olacaktır. Bu da, pozitif kar oranı ile pozitif fiyatların bulunmasını garantiler. Bununla birlikte, bu sistem homojen bir denklem sistemi olduğu için önemsiz olmayan (sıfırdan farklı) çözümlerin sayısı sonsuz olacaktır, çünkü p çözüm vektörü ise β bir skalar olmak üzere, βp de aynı çözümü verecektir. fiyatları oranlar, yani nispi fiyatlar cinsinden ifade etmek için “normalizasyon” işlemi yapılmalıdır; örneğin $g > 0$ gibi sabit bir mal sepetini ya da “bileşik mali” (Sraffa'nın “standart” mali)^{vii}

tanımlayan bir vektör ölçü birimi (*numeraire*) olarak seçilirse, $\mathbf{g}'\mathbf{p} = 1$ olacak, fiyatlar bu birim cinsinden ifade edilecektir.

Bu model, Ricardo'nun analizinde merkezi bir yer tutan “temel bölüşüm teoremi”, yani ücret oranı arttıkça kar oranının düşmesi gerektiği düşüncesini göstermek üzere de kullanılabilir. Bunun için, yukarıda (2.1.11) numaralı denklemde, $\mathbf{w} = \mathbf{d}\mathbf{p}$ olarak tanımladığımız ve mal sepetinin parasal değerini içeren ücretlerde bir artış olduğunu, yani fiyatlar aynı iken, mal sepeti $\mathbf{d}$ içerisindeki bir (ya da birden fazla) malın miktarında bir artış olduğunu varsayarsak (öyle ki, $\mathbf{d}_1 \geq \mathbf{d}_2$), bu durumda, yeni ücrete karşılık gelen yeni bir $\mathbf{A}^*$ olacaktır. Ücret artışından önceki matris $\mathbf{A}^*_1$, artıştan sonraki matris $\mathbf{A}^*_2$ dersek, bu durumda $0 \leq \mathbf{A}^*_1 \leq \mathbf{A}^*_2$, olacağından, yine Perron-Frobenius teoremlerine göre ilk matrisle eşleşen Frobenius kökü λ_1^{PF} , ikinciyle eşleşen kök λ_2^{PF} 'den büyük olacaktır: $\lambda_1^{\text{PF}} < \lambda_2^{\text{PF}}$. Bu da $r_i = [(1 - \lambda_i)/\lambda_i]$, ($i = 1,2$) ilişkisinden, $r_1 > r_2$ sonucunu verir, yani ücret artışı, karın düşüşüne yol açmıştır.

Emek Değerleri ve Fiyatlar

Yukarıdaki çözüm, esas olarak, üretim fiyatları cinsinden elde edilmiştir. Aslında, yukarıda belirtildiği gibi emek değer teorisinin esas rolü, değer in değişmeyen ölçüsü sorununa çözüm bulmak ve kar oranı ile fiyatların belirlenmesini sağlamaktır (Garegnani 1991). Bununla birlikte, yukarıda kullanılan model, bir değer teorisine dayanmak zorunda olmadan bu sorunu çözümleyebilme gücüne sahiptir.^{viii} Yine de, Klasik yaklaşımın temel önermelerinin yinelenmesi açısından değer - fiyat ilişkisinin gözden geçirilmesi yararlıdır.

Emek-değer teorisi, malların değerinin, esas olarak onların üretimi için harcanan emek zamanı cinsinden belirlendiğini ileri sürmektedir. Bunu aşağıdaki gibi gösterebiliriz (Akyüz 1980: 8-9). Homojen bir emek ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımları altında, eğer A malının bir biriminin üretimi için l miktarda dolaysız emek gerekiyorsa, malın birim değeri doğal olarak l ye eşit olacaktır. A malını üretmek için emek yanında aynı maldan a kadar kullanmak gerekiyorsa, malın birim değeri, mal için harcanan dolaysız emek miktarı l ile dolaylı emek miktarı (a birimin içerisinde “cisimleşmiş” olan emek) a ’nin toplamına eşit olacaktır. Doğal olarak burada $a < 1$ olması, bu üretim sürecinin “üretken” olmasını garantilemektedir, çünkü aksi halde bir malı bir birim üretmek için bu malın kendisinden bir birimden daha fazla kullanmak gerekmektedir (Hawkins Simon koşulu). Ancak a kadar mal üretmek için gereken dolaylı emek miktarı da aslında daha önce kullanılan dolaysız ve dolaylı emek miktarının toplamı olmaktadır. Bunu sonsuza uzatırsak, bir birim A üretmek için gereken toplam emek miktarı:

$$\gamma_a = l + a l + a^2 l + a^3 l + \dots = l / (1 - a) \quad (2.2.1)$$

ya da,

$$\gamma_a = a\gamma_a + l \quad (2.2.2)$$

olacak, dolayısıyla da, A malının bir biriminin değeri, yani içerdiği dolaylı ve dolaysız işgücü miktarının toplamı

$$\gamma_a = l / (1 - a) \quad (2.2.3)$$

olacaktır. A malını üretmek için birden fazla girdi kullanıldığında, yukarıdaki Leontief modeline uygun olarak herhangi bir j malının değeri, dolaylı ve dolaysız emek cinsinden

$$\gamma_j = \gamma_{1a_{1j}} + \gamma_{2a_{2j}} + \dots + \gamma_{na_{nj}} + l_j \quad (2.2.4)$$

olacaktır. Matris notasyonu ile,

$$\boldsymbol{\gamma} = \mathbf{A}\boldsymbol{\gamma} + \mathbf{l} \quad (2.2.5)$$

ve

$$\boldsymbol{\gamma} = (\mathbf{I} - \mathbf{A})^{-1} \mathbf{l} \quad (2.2.6)$$

Bu denklem, değerleri vermektedir. Klasik iktisadın en önemli tezlerinden birisi, üretim fiyatlarının esas belirleyicisinin değerler olduğu düşüncesidir. Bu durumda yukarıdaki değer denklemi ile daha önceki (2.1.13) fiyat denklemini ilişkilendirmek gerekirse,

$$\mathbf{p} = [(1/(1+r))\mathbf{I} - \mathbf{A}]^{-1} \mathbf{l}_w \quad (2.1.13)$$

kullanılarak, $\boldsymbol{\gamma} (\mathbf{I} - \mathbf{A}) = \mathbf{l}$ dan hareketle

$$\mathbf{p} = [(1/(1+r))\mathbf{I} - \mathbf{A}]^{-1} (\mathbf{I} - \mathbf{A})\boldsymbol{\gamma} w \quad (2.2.7)$$

yazılabilir. Bu denklem, üretim fiyatlarıyla değerleri ilişkilendirmektedir.^{ix} Denklem gösterdiği şey, üretim fiyatlarını belirleyen üç değişkenin üretimin teknik katsayıları (üretim teknolojisi), bölüşüm payları (kar oranı) ve malların üretimi için harcanan toplam emek miktarları olduklarıdır, yani değer ve bölüşüm teorileri birbirlerinden ayrılamaz.

Bununla birlikte, hem değerlerin, hem de fiyatların türetildiği böyle bir analitik yapının dayandığı varsayımlar oldukça kısıtlayıcı niteliktedir. Özellikle bu analizin statik niteliği, onun büyüme ve sermaye birikim sorunlarını ele alamamasına yol açmaktadır. Bu yüzden, dinamik bir çerçevenin benimsenmesi zorunlu görünmektedir.

$$(\mathbf{I} - \mathbf{A}') \mathbf{x} = \mathbf{0} \quad (3.1.2)$$

bu da homojen bir sistem olduğundan, sıfırdan farklı çözüm için $|\mathbf{I} - \mathbf{A}'| = 0$ olmalıdır. Eğer bir artık üretiliyorsa, $\mathbf{x} > \mathbf{A}' \mathbf{x}$ olmalıdır. Bu fazlalık (artık), kapitalistlerin karı olacak ve yatırıma yönlendirildiğinde sermaye birikimini sağlayacaktır. Eğer birikim süreci boyunca fiyatların sabit tutulacağı varsayımı yapılırsa, dengeli bir büyüme oranının, yani her malın üretim artış oranının g gibi sabit bir oranın bulunması gerekir. Bu durumda, herhangi bir dönemdeki üretim, en az hem sektörlerin girdi taleplerini karşılayacak ($\mathbf{A}' \mathbf{x}$) kadar, hem de bu sektörlerin büyüyebilmelerine olanak verecek $g(\mathbf{A}' \mathbf{x})$ kadar olmalıdır:

$\mathbf{x} \geq (1+g)\mathbf{A}' \mathbf{x}$. Bunu bir eşitlik olarak alırsak, yani tam da girdi talepleri kadar üretim yapıldığını varsayarsak, dengeli büyüme koşulu,

$$\mathbf{x} = (1+g)\mathbf{A}' \mathbf{x} \quad (3.1.3)$$

haline gelir. Her iki tarafı $(1+g)$ ile bölersek sistemi yine karakteristik formda ifade etmiş oluruz: $[1/(1+g)]\mathbf{x} = \mathbf{A}' \mathbf{x}$. burada, $\lambda = 1/(1+g)$, olarak tanımlanırsa,

$$\lambda \mathbf{x} = \mathbf{A}' \mathbf{x} \quad (3.1.4)$$

yine Perron-Frobenius Teoremlerinden hareketle, karakteristik form $\lambda^{\text{PF}} \mathbf{x} = \mathbf{A}' \mathbf{x}$ sisteminde, $\mathbf{x}$ 'in bütün elemanları (üretim miktarları) kesinlikle pozitif olacaktır: $\mathbf{x} > \mathbf{0}$. Bu da, aslında, sisteme tek bir büyüme oranı $g = (1 - \lambda^{\text{PF}}) / \lambda^{\text{PF}}$ ile pozitif fiyat vektörlerinin çözümünü verecektir. $g > 0$ olabilmesi için $\lambda^{\text{PF}} < 1$ olmalıdır; bu da “üretken” bir sistemde, yani $\mathbf{x} > \mathbf{A}' \mathbf{x}$ ise sağlanmaktadır (Hawkins-Simon koşulu). Bu da aslında, büyüme oranının kar oranına eşit olduğunu (büyümenin “altın kuralı”nı) göstermektedir:

$$g = r = (1 - \lambda^{\text{PF}}) / \lambda^{\text{PF}} \quad (3.1.5)$$

dolayısıyla sistemin “aynı karar” (*steady state*) büyüme oranı, doğrudan kar oranı tarafından verilmektedir. Dolayısıyla, birikim süreci de kar oranına, yani bölüşüm paylarına bağlıdır.

Bununla birlikte, bu modelin yalnızca metodolojik bir kurmaca olduğu gözardı edilmemelidir. Yukarıdaki, fiyat, değer ve üretim ilişkilerini ele alan modeller, durgun durum varsayımının benimsendiği, bütünüyle statik bir yöntemin kullanıldığı modellerdir. Böyle bir yöntemde, sistemi tanımlayan parametreler sabit tutulmakta, bu parametrelerin belirlediği sürekli, kalıcı ve egemen olan güçler ortaya konarak bunların analiz için bir kılavuz görevi görmesi sağlanmaktadır. Bu güçleri tanımlayan veri parametrelerin değişmemesi, yalnızca bir soyutlamadır. Bu soyutlamalar ile sistemin uzun dönemli davranışı karakterize edilebilir (Tanyeri 2000a: 316-17). Başka deyişle, bu durgun durum modeli, zamanın belli bir noktasında dondurulmuş

bir analiz olmanın ötesinde, modelde ortaya çıkabilecek değişmelerin, sistemin temel yapısını ve parametrelerini değiştirmeyecek nitelikte olduğunun kabul edildiği bir analiz biçimi olan statik yönetime dayanmaktadır. Bunun da anlamı, sistemdeki değişmelerin ve bunların sonuçlarının ortaya çıkışının gerektirdiği zamanın gerçek, ya da “tarihsel” zaman olmak yerine, “mantıksal” zaman niteliğinde olmasıdır. Bu bakımdan sistemin her dönem yalnızca kendi kendisini yeniden ürettiğini varsayan “basit yeniden üretim” varsayımı, değişimin olmadığı bir durumu değil, değişimin sistemin temel parametrelerini etkilemediği bir durumu gösteren metodolojik bir kurmacadır (Schumpeter 1954: 964).

Bu bakımdan, yukarıda (2.1.11) denklemi ile tanımlanan fiyat modeli ya da (3.1.3) ile tanımlanan üretim modelini dikkate alarak, statik modellerde yapılan iki tür varsayımı ele almak mümkündür. İlk gruptaki, “teknik” nitelikteki varsayımlar, kısıtlayıcı oldukları halde, çözümün bulunması gerekli varsayımlar niteliğinde iken, ikinci gruptaki varsayımlar, anlamlarını esas olarak teoriden alan “ekonomik” varsayımlardır. Bununla birlikte, hangi varsayımların “teknik”, hangilerinin ise “ekonomik” oldukları, bütünüyle kullanılan modelin yapısına bağlı olacaktır. Esas olarak teknik nitelikteki bir varsayımın önemli ekonomik sonuçları olabilir. Örneğin bu model geliştirilirken yapılan ölçeğe göre sabit getiri, Leontief tipi sabit girdi oranlı teknoloji, üretim süreci sırasında bütün girdilerin kullanılıyor olması ve her bir üretim sürecinin tek bir ürünü ortaya çıkarması varsayımları, teknik nitelikteki varsayımlar olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte, bu varsayımların değiştirilmesi, modelde ve modelin ekonomik anlamında önemli değişikliklere de yol açabilecektir; örneğin ölçeğe göre sabit getiri varsayımı, büyüme sürecinin ele alındığı dinamik bir çerçevede yetersiz kalacaktır, çünkü ölçek ekonomileri sorunu, esas olarak üretim düzeyleri değiştiğinde ortaya çıkan bir sorundur (Tanyeri 1984: 44). Bunun yanında, sabit teknik katsayılarının bulunması, yine uzun dönemde üretim teknolojisindeki değişmeleri dikkate alamamaktadır. Aynı şekilde, birleşik üretim (*joint production*), yani aynı üretim sürecinin birden fazla ürün üretmeye olanak vermesi varsayımı, modeli daha da karmaşık hale getirmesinin yanı sıra, başka teorik sorunlara da yol açabilmektedir.^x Bununla birlikte, bu tür varsayımlar, statik analiz yapıldığı sürece önemli teorik sorunlar doğurmamakta, aksine, sistemin işleyişini ortaya koyan parametrelerin anlaşılabilmesi için gerekli olmaktadır. Bu bakımdan statik analiz, sürekli ve değişmeyen ya da kalıcı eğilimleri ortaya koymakla ilgilenmektedir. Yukarıdaki modelde de, üretim teknolojisi ve bölüşüm payları veri iken, bulunacak “doğal” fiyatlar, ekonominin uzun dönem denge koşullarını tanımlamaktadır.

Ancak bu modelde, tarihsel zaman düşüncesine ters düşen iki temel kabul bulunmaktadır. İlk olarak, modeldeki hem girdi, hem de ürün fiyatları aynı anda, eşzamanlı olarak belirlenmektedir. Bu da, üretim etkinliğinin

aslında zaman alan bir süreç olduğu dikkate alındığında kabul edilemez bir varsayımdır, çünkü Klasik iktisatta emek dahil olmak üzere kullanılan girdiler üretim dönemi başında satın alınmakta (ödemeler avans niteliğindedir), üretim gerçekleşip satıldıktan sonra geriye kalan artık, karı oluşturmaktadır. Dolayısıyla, aslında ürünün satış fiyatı üretim gerçekleştikten sonra belirlenirken, girdilerin fiyatları üretim dönemi başında (bir önceki dönemin sonunda) belirlenmiş olmalıdır. Bu durumda, böyle bir eşzamanlı sistemin, Klasik yaklaşımın benimsediği kabullere ters düştüğü ileri sürülebilir. Ancak bu, üretimin zaman almayan bir süreç olduğu (ya da en azından üretim sürecininin mantıksal zaman içerisinde gerçekleştiği) varsayıldığında, pek de önemli değildir. Çünkü sistemin temel amacı, fiyatlar ve bölüşüm payları (ve değerler) arasındaki “yapısal” ilişkileri ortaya koymaktır. Bu bakımdan bu sorun, fiyat teorisi ya da basit yeniden üretim modeli bağlamında gözardı edilebilecek bir sorundur.

Modelde zamanın ortaya çıkardığı bir başka sorun, bu üretim fiyatlarının ancak ekonominin uzun dönem denge koşullarında geçerli olacağı düşüncesidir. Bu fiyatlar, ekonominin genelinde gerçekleşen tekdüze (*uniform*) bir kar oranının varlığına bağlıdır. Bununla birlikte, bu kar oranına ulaşılması ancak uzun dönemde mümkün olabilir. Eğer kısa dönem, varolan sermaye stokunun, kullanılan teknoloji altında, böyle bir genel ve tekdüze bir kar oranı sağlamadığı bir zaman birimi olarak ortaya çıkıyorsa, farklı sektörlerdeki üretim fiyatlarının, tekdüze kar oranına karşılık gelen “doğal” değerlerle aynı olması ancak tesadüfe bağlı olacaktır. Bu durumda, modelin herhangi bir anda ortaya koyduğu fiyatlar, ancak zamanın daha ileri bir noktasında belirlenebilecek olan bir kar oranına bağlı olacaktır. Ancak bu paradoks, burada da sözkonusu olan zaman kavramının “mantıksal” nitelikte olduğu, gerçek zamanı yansıtmadığı düşünüldüğünde çözülebilir. Eğer uzun dönem, tarihsel zaman içerisinde tanımlanarak ekonomideki veri parametrelerin (teknoloji düzeyi ile bölüşüm paylarının) değiştiği bir zaman dilimi olarak görülecekse, denge fiyatlar seti sürekli kaymalara uğrayacaktır. Bu durumda da, fiyat ve bölüşüm analizlerini ortaya koymak mümkün olamayacağından, statik bir çerçevenin benimsenmesi analitik bir zorunluluk haline gelmektedir. Analizde, üretimin teknik koşulları ve reel ücret düzeyi veriyken parametrelerin nasıl değiştiğiyle değil, ekonominin bu parametre sınırlamaları altında denge durumuna nasıl ulaşacağını izlemek gerekmektedir (Tanyeri 2000a: 317).

Sonuç olarak, “durgun durum” varsayımı, tıpkı Neoklasik iktisatta olduğu gibi Klasik iktisatta da analitik bir zorunluluk sonucu benimsenen, ekonominin uzun dönem maliyet yapısının gerçekte değişip değişmediği sorunundan çok nispi fiyatların ve bölüşüm paylarının ortaya konması bakımından vazgeçilmez nitelikteki statik “çekirdeği” tanımlayan bir varsayımdır. Bununla birlikte, Klasik ve Neoklasik yaklaşımların benimsedikleri “vizyonlar” arasındaki fark kendisini, denge kavramının

tanımlanmasında göstermektedir. Her iki yaklaşım da dengeyi ekonominin rekabetin işleyişi sonucu ulaşılabilecek “limit koşullarını” niteleyen bir durum olarak kavramakla birlikte, Neoklasik iktisatta dengenin, piyasadaki güçlerin birbirlerinin etkilerini yok ettikleri bir “dinlenme durumu” (*state of the rest*) olarak tanımlanmasına karşılık, Klasik iktisatçılarda denge, bir “çekim merkezi” olarak, uzun dönemli tekdüze kar oranına karşılık gelen doğal fiyatlar olarak tanımlanmaktadır (Ertürk 1996: 373-74). Böyle bir tanım, tıpkı Neoklasik iktisatta olduğu gibi rekabetin dengeleyici rolüne ağırlık verse de, genel olarak bireylerin optimal planlarının birbiriyle uyum içerisinde oldukları bir durumu göstermemekte, birbirinden farklı, çoğunlukla hedeflerinin birbiriyle çatışma içinde olduğu birimlerin etkileşimi sonucunda ortaya çıkan, ancak mutlaka toplumsal bakımdan en istenir sonuçları vermesi gerekmeyen bir durumu nitelendirmektedir. Ancak bunu görebilmek için, statik “çekirdek” etrafındaki dinamik yapıya bakmak gerekmektedir. Statik analiz, uzun dönemli işleyişini ortaya koysa da, dengenin sağlanması sürecinde ortaya çıkan uyumlama sorunlarını ele almakta yetersiz kalacağından, birikim ve yarattığı dengesizlik sorunları ancak bir dinamik bir yapının tanımlanmasıyla mümkün olacaktır. Bu da giderek, rekabetin dengesizlik yaratıcı rolünün de dikkate alınmasını gerektirmektedir.

Genişleyen Yeniden Üretim: *Durgun Durum Tip II*

Görüldüğü gibi, Klasik iktisatta uzun dönem dengesi, kar oranlarının eşitlenmesi ile tanımlanmakta, bu kar oranı ise, sektörler arasındaki özellikle sermaye akışkanlığının tam olduğu düşüncesine dayanan “serbest” rekabet tarafından sağlanmaktadır. Bu akışkanlık, sermayenin kar oranı yüksek sektörlerle yönelmesini ve uzun dönemde bütün sektörler arasındaki kar oranlarının eşitlenme eğilimi içerisinde olmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte “serbest” rekabet, oynadığı bu dengeleyici rolün yanında uzun dönemde girişimcilerin karlarını artırabilmeleri için yeni teknolojileri devreye sokarak sanayi yapısını değiştirmek biçimindeki daha dinamik bir rolü de yerine getirmektedir. Esas olarak Adam Smith’den esinlenen, ve Marx tarafından bilinçli bir biçimde kullanılan bu yaklaşımda, bir yandan rekabetin dengeleyici rolü vurgulanırken, öte yandan da analizin sermaye birikimi üzerinde duran dinamik yapısı gereği rekabetin dengesizlik yaratıcı rolü de öne çıkmaktadır (Tanyeri 2000a).

Birikim süreci, Schumpeter’in yukarıda sözünü edilen yerinde benzetmesiyle, iktisat teorisinin tasarladığı “makinenin” işleyiş sürecini tanımlamaktadır. Bu bakımdan, Klasik “makinenin”, yine Schumpeter’in (1954: 565) tanımını kullanarak, özünde “tekleyen” (*hitchbound*) bir makine olduğunu söylemek mümkündür. “Tekleyen” modeller, ekonomik sistemde, tasarımdan kaynaklanan, kimi içsel durgunluk ya da duraklama eğilimlerini yaratan modellerdir. Buna karşılık “teklemeyen” (*hitchless*) modeller, böyle içsel durgunluk eğilimlerinin bulunmadığı durumu tanımlamaktadır. Bununla

birlikte, Schumpeter’e göre, böyle bir ayırım da tümüyle analitik niteliktedir; basit yeniden üretim süreciyle tanımlanan model gibi, aslında bütün durgun durum modellerinin, özünde teklemeyen türden oldukları söylenebilir (Schumpeter 1954: 565). Buna karşılık “tekleyen” modeller, sistemin kendi tasarımından kaynaklanan, sistemin dışarıdan bir müdahale olmadan kendi işleyişi sonucunda duraklamaya ya da durmaya yöneldiği modellerdir. Bu iki modelden hangisinin benimseneceği ise iktisatçının seçimine olduğu kadar, analitik kolaylığa da bağlıdır; bu bakımdan iktisatçının önünde bulunan iki seçenekten söz edilebilir: ya önce teklemeyen bir model geliştirilip bunun üzerine sonradan kimi gerilimleri yerleştirmek ve tekleyen bir modeli yaratmak, ya da başlangıçta tekleyen bir model tasarlandığı halde, önce tekleme yaratan unsurları sabit tutarak temel ilişkileri ortaya koyduktan sonra sistemde içsel olarak yer alan bu unsurların hareketine izin vererek duraklamaları yaratmak (Schumpeter 1954: 567). Bununla birlikte, Schumpeter’den farklı olarak, bu iki seçenekten hangisinin seçileceğini belirleyen temel etkenin esas olarak iktisatçının “vizyonu” olduğu da ileri sürülebilir.

Bu bakımdan, Ricardo’nun birikim sonunda ortaya çıkması beklenen “durgun durum” varsayımında, ya da Marx’ın “kar oranlarının eğilimsel düşüş yasası”nda (Marx 1981: 317-39) olduğu gibi, Klasik iktisadın benimsediği birikim modellerinin, artık düşüncesinden yola çıkmaları yüzünden, ister statik nitelikte, isterse de dinamik nitelikte olsunlar, özünde “tekleyen” (*hitchbound*) modeller oldukları söylenebilir. Bununla birlikte, birikim süreci dikkate alındığında, birbirinden ayrı tutulması gereken iki “durgun durum” modeli sözkonusudur: bunlardan birincisi, “statik” durgun durum tanımı (buna *durgun durum tip I – DD₁* diyebiliriz), ikincisi ise, “dinamik” durgun durum tanımı (buna da *durgun durum tip II – DD₂* diyebiliriz): *DD₁*, sistemin denge işleyiş koşullarını tanımlarken *DD₂*, sistemin uzun dönemli işleyişinin doğurduğu, sermaye birikim sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkan duraklama eğilimini tanımlamaktadır. Bu bakımdan, Klasik analizin fiyat (ve bölüşüm) teorisinin *DD₁* tanımından yola çıkılarak ortaya konduğu, buna karşılık analize içsel olan kimi gerilimlerin ortaya çıkardığı dengesizliklerin, dinamik nitelikteki *DD₂* tanımını ortaya çıkardığı söylenebilir. Başka deyişle, Klasik analizde fiyat ve bölüşüm teorisi ile üretim ile sermaye birikim teorisinin birbirinden ayrı tutulması, önce *DD₁* yoluyla temel ilişkilerin ortaya konması, ardından da, genişleyen yeniden üretim (*DD₂*) yoluyla teklemeye yol açan unsurlar ile sonuçlarının incelenmesi gibi iki aşamalı bir analiz yapıldığı anlamına gelmektedir. Modelde ortaya çıkan gerilimler aslında sisteme içsel olduğu halde, analizin statik bölümünde bunların etkileri gözardı edilmektedir.^{xi} Ancak bu, sorunların ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir.

Dolayısıyla, Klasik analizin benimsediği analitik çerçevenin “tekleyen” nitelikte olması, doğrudan “artık” düşüncesinden kaynaklanmaktadır, çünkü

bu artığın nasıl bölüşüleceği ile nasıl kullanılacağı, yani sermaye birikim sorunu, analizin her aşamasında kendisini gösteren iki temel sorun, ya da “teklemeye” yol açan iki etkidir. Bu iki etkenin gerisinde de, sınıfsal ilişki ve gerilimler ile teknolojik gelişme yer almaktadır; fiyat teorisi geliştirilirken veri alınan bu iki etkenin yarattığı sorunlar, dinamik süreçte kendilerini göstermektedir. Bu bakımdan, fiyat-bölüşüm ve birikim teorilerinin bütünleştirilmesi, rekabet sürecinin hem dengeye götüren “çekim” gücünün, hem de dengesizliğe yol açan “merkezkaç” eğilimlerinin bir arada ele alınmasını gerektirmekte (Ertürk 1996: 373), bu da kapitalizmin işleyişinin dinamik niteliğini ortaya koymaktadır.

Aslında, dengesizliğe, ya da “teklemeye” yol açan temel faktör, karların bir artık kategorisi olarak kavranmasıdır. Toplam üründen gerekli tüketim (esas olarak ücret payı) çıktıktan sonra kalan miktar olarak tanımlanan artık, rantın yokluğunda kar haline gelmekte ve birikimin gerisindeki itici güç olmaktadır. Ne var ki, karlar bir ödeme biçiminde olmadığı, mübadele ilişkisinin sonucunda ortaya çıkmadıkları için aslında yukarıda tanımlandığı anlamıyla statik bir dengeden (DD_1) söz etmek pek de mümkün değildir (Hollis and Nell: 18), çünkü karın, Neoklasik iktisatta olduğu gibi bir maliyet unsuru olarak görülmemesi, bu analizin ünlü “Say yasası”, yani her arzın kendi talebini yaratacağı düşüncesiyle tutarlı olmadığı anlamına gelmektedir. Say yasasının geçerli olması, malın üretiminde kullanılan girdilere ödenen bedelin, yani üretim maliyetinin malın satış fiyatına eşit olabilmesi için, bu maliyetin içerisinde yalnızca emek (ve toprak) için yapılan ödemelerin değil, karın da yer alması gerekmektedir. Bu durumda, ekonomi genelinde düşünülecek olursa, üretilen toplam hasılanın satış değeri, faktörlere yapılan ödemelere, toplam maliyetlere eşit olacaktır (Erol 1997: 213-14). Ancak karın bir artık olarak değerlendirilmesi durumunda, sermaye birikimi ve iktisadi büyümenin var olduğu bir çerçevede, Say Yasasının gerçekleşmesi ancak tesadüfe bağlı olarak ortaya çıkabilecektir. Bu da birikim sürecinin aslında dengesizlik doğurmaya ne kadar yatkın olduğunu göstermektedir. Görüldüğü gibi bu, teknolojik değişimin olmadığı, basit yeniden üretim modeli gibi statik (DD_1) bir modelde bile ortaya çıkabilen analitik bir sorundur.^{xiii} Zaten Marx, basit yeniden üretim modelini, sistemin iç çelişkilerini gösterebilmek için kullanmaktadır. Bu süreci, iki kesimli bir model çerçevesinde incelemek mümkündür (Divitçioğlu 1976: 49-52 ve Akyüz 1980: 66-84). I. kesim, üretim araçları, yani sabit sermaye üreten kesim, II. kesim de tüketim malları, ya da değişen sermaye üretilen kesimi ifade ediyorsa, değerler cinsinden kesimlerin üretim miktarları:

$$X_1 = C_1 + V_1 + S_1$$

$$X_2 = C_2 + V_2 + S_2 \quad (3.2.1)$$

Bu modelde sistemdeki her mal için arz talep eşitliği sözkonusudur. Üretilen üretim araçları, I ve II. kesimlerde kullanılan üretim araçlarının toplamına eşit olmalıdır:

$$\begin{aligned} X_1 &= C_1 + C_2 \\ C_1 + V_1 + S_1 &= C_1 + C_2 \\ V_1 + S_1 &= C_2 \quad (3.2.2) \end{aligned}$$

öte yandan, ikinci kesimin tüketim malları arzı, her iki kesimdeki tüketimde harcanan değişen sermaye ve artık değerler toplamına eşit olmalıdır.

$$\begin{aligned} X_2 &= V_1 + S_1 + V_2 + S_2 \\ C_2 + V_2 + S_2 &= V_1 + S_1 + V_2 + S_2 \\ C_2 &= V_1 + S_1 \quad (3.2.3) \end{aligned}$$

O halde modelde dengenin sağlanabilmesi, tüketim malları kesimindeki sermaye amortismanlarının üretim araçları sektöründeki değişen sermaye ve artık değer toplamına eşit olmasını gerektirir. Bu noktada, genişleyen üretim şeması dikkate alınır, artık değerlerin bir bölümünün yatırıma dönüştürülerek ekonominin üretim kapasitesi artırılmalıdır ve birikimin mevcut olabilmesi için sistemde üretilen üretim araçlarının her iki kesimde kullanılan üretim araçlarından fazla olması ($X_1 > C_1 + C_2$) gerekmektedir. Birikimin ikinci koşulu, kapitalistlerin eldeki artığın bir kısmını tasarruf edip yatırımlarıdır. Bu koşul $X_1 > C_1 + C_2$ olduğunda gerçekleşir, çünkü bu $X_2 < V_1 + S_1 + V_2 + S_2$ anlamına geldiğinden kapitalistler artığın tümünü tüketmek isteseler de buna yetecek kadar tüketim malı bulamayacaklardır. Bu süreçte dengeli büyüme koşulunu ortaya koyabilmek için, toplam artık değerlerin kapitalistler tarafından yatırıma yönlendirilen bölümüne β dersek,

$$\begin{aligned} X_1 &= C_1 + V_1 + \beta_1 S_1 + (1 - \beta_1) S_1 \quad (3.2.4) \\ X_2 &= C_2 + V_2 + \beta_2 S_2 + (1 - \beta_2) S_2 \end{aligned}$$

olacaktır. $k_i = C_i / (C_i + V_i)$, dersek, ($i=1,2$ için):

$$X_i = C_i + V_i + k_i \beta_i S_i + (1 - k_i) \beta_i S_i + (1 - \beta_i) S_i \quad (3.2.5)$$

yazabiliriz. Buradan da, dengeli büyüme koşulu;

$$C_2 + k_2 \beta_2 S_2 = V_1 + (1 - k_1) \beta_1 S_1 + (1 - \beta_1) S_1 \quad (3.2.6)$$

olacaktır. Bu koşulun en önemli yönü, dengeli büyümenin sürdürülebilmesi için II. Kesimdeki kapitalistlerin üretim düzeylerini, I. Kesimdeki kapitalistlerin yatırım kararlarına uydurmak zorunda olmalarıdır. Dolayısıyla, genişleyen yeniden üretim modelinde dengeli büyümenin gerçekleşmesi, kapitalistlerin davranışına bağlıdır. Kapitalistler tasarruflarını tamamen yatırıyorlarsa, yani yatırım tasarruf eşitliği sağlanıyorsa, bu durumda genel olarak arz ve talep

yapılarının uyuşmaması sorunu ortaya çıkabilir. Dengeli büyümenin gerektirdiğinden daha düşük yatırım yapılıyorsa, I. kesimde arz fazlası, II. kesimde de talep fazlası ortaya çıkacaktır. Kar oranının eşitlenmesi, arz ve talep eşitliğini (değişim oranının belirlenebilmesi için) gerektirdiğinden, dengesizlik durumunda kar oranları kesimler arasında eşitlenmeyecektir. Dolayısıyla, genişleyen yeniden üretimde kapitalistler hangi kesimde ne kadar mal üreteceklerini saptarken diğer kapitalistlerin planladıkları birikimi de hesaba katmak zorundadırlar. Bu ise kesimlerin üretim yoğunluklarının değişen talebe uydurulmasını zorlaştırarak dengeli büyümenin sağlanamaması sonucunu doğurabilir (Akyüz 1980: 74-75).

Eğer yatırım tasarruf eşitliği sağlanamıyorsa, toplam talebin toplam arzdan daha düşük olması, yani aşırı üretim krizinin gerçekleşme olasılığı ortaya çıkacaktır. Modelde, I. kesimde üretilen üretim araçlarını piyasada paraya çeviren kapitalist, gelirini yeterli üretim aracı ve tüketim malı talebi şeklinde piyasaya aktarmıyor ve para şeklinde tutmayı seçiyorsa, hem üretim malı hem de tüketim malı piyasasında bir arz fazlası ortaya çıkacaktır. Bu olgu, kesimlerin ellerindeki malları paraya çevirememeleri, yani artık değeri parasal olarak gerçekleştirilememeleri sonucunu doğurur. Ücretlerin tamamı tüketildiğinden buradaki sorun, kapitalistlerin karlarının kullanılıp kullanılmayacağı sorunudur. Sonuç olarak kapitalizmin dengeli bir büyüme tutturabilmesi, oldukça katı ve sınırlayıcı koşullar gerektirmekte ve piyasa mekanizması bu koşulları ve uyumu pek kolay sağlayamamaktadır. Görüldüğü gibi Marx'ta birikim sürecinin ortaya çıkardığı temel sorun, Say Yasası'nın geçerli olmadığı, ekonominin tüketim ve yatırım malları üreten sektörlerinin birbirlerinin dengeli büyümesini sağlayacak üretim düzeyini ancak tesadüfen tutturabileceği ve üretim krizlerinin genel bir kural olduğu noktasıdır. Burada temel sorun yine bir bölüşüm sorunu olarak ortaya çıkmaktadır.

Yukarıdaki modelde, teknolojik değişimin olmadığı, yani üretimin teknik katsayılarını gösteren **A** matrisinin değişmediği varsayılmaktadır (DD_1). Bununla birlikte, teknolojik gelişme, firmaların rekabet baskısına karşı karlarını korumak ve artırmak için kullanabilecekleri en önemli unsurlardan birisidir. Sermaye birikimi sonucu ortaya çıkan kar oranları düşüşünü telafi etmek, yeni üretim tekniklerini, yeni pazarları, yeni ürünleri ve yeni iş örgütlenmelerini arayıp bularak bunları uygulamaya sokmayı gerektirmektedir (Tanyeri 2000a: 319). Bu durumda ise DD_1 modeli yeterli değildir. Klasik iktisatta teknolojik gelişme, yatırımlar yoluyla gerçekleşmekte, bu da daha fazla makine kullanıldığı anlamına gelmektedir (Akyüz 1980: 60; Ricardo 1981: 387-390). Üretimde yeni makinelerin kullanılmasının ilk etkisi, emek tasarrufu sağlamasıdır ki bu da, emek verimliliğini artırma yoluyla net üründe (kar + rant = artık) bir artış yarattığı halde ücretleri de içeren gayri-safi ürünü azaltabilir. Böylece ücret payı ve toplam ücret ödemeleri azalacaktır. Burada yeni makinelerin kullanılmasıyla

ortaya çıkan teknolojik işsizlik artan kar ve birikim dolayısıyla diğer endüstrilerin artan emek talebi ile kısmen giderilebilirse de bu ilave talep genellikle yetersiz kalabilmektedir. Sonuç olarak, yeni makineler ücretlerin payının azalmasına yol açabilmektedir (Ricardo 1981: 391-2). Ancak süreç tedrici bir biçimde işliyorsa, teknolojik gelişme, ister sanayi sektöründe isterse tarım sektöründe ortaya çıksın, kısa dönemde artan emek verimliliği yüzünden karların ve birikimin artmasına yol açarken, uzun dönemde nüfus baskısı ve emek talebinin artması yüzünden ücretlerin ve rantın artmasına neden olarak karların azalmasına yol açabilecektir. (Akyüz 1980:65). Yani kapitalist ekonomi, eninde sonunda mutlaka durgun duruma (DD_2) girecektir. Marx'ta da teknolojik gelişme, Ricardo'ya benzer şekilde, emek tasarrufu sağlamakta, yani üretimde birim ürün başına daha çok üretim aracı (makine) ve daha az dolaysız işgücü kullanımı şeklinde ortaya çıkmaktadır. Kapitalistler arası rekabet, işgücü verimliliğinin daha yüksek olduğu tekniklere yatırım yapılmasına yol açmaktadır. Sermayenin organik bileşimindeki artış olarak tanımlanan teknolojik gelişme, birikimi iki kanaldan etkileyecektir (Akyüz 1980: 78): İlk olarak, işgücünün yerini makineler alacağından, “yedek sanayi ordusu” yani işsizler artacak, bu da ücretleri düşürecektir. İkinci olarak, sermayenin organik bileşimindeki artış, kar oranlarının azalma eğilimini ortaya çıkarmaktadır (Marx 1981: 317-39). Ekonominin genelinde geçerli olan ortalama kar oranı $r = S / (C + V)$ dikkate alındığında, bu oranı sermayenin organik bileşimi $\mu = C / (C + V)$ ve artık değer (ya da “sömürü”) oranı $\delta = S / V$ kullanarak

$$\pi = \delta (1 - \mu) \quad (3.2.7)$$

biçiminde ifade etmek mümkündür. Buna göre, sermayenin organik bileşimi, yani kullanılan sabit sermayenin toplam sermayeye oranı (değer cinsinden) arttıkça kar oranı düşecektir. Ancak bunun gerçekleşmesi için ya artık değer oranının, yani değişir sermaye başına elde edilen artık değerın sabit kalması, ya da organik bileşimin artık değer oranından daha hızlı artması gerekmektedir. Marx, artık değer oranındaki artışın sermayenin organik bileşiminden daha hızlı artmasını sağlayan kimi eğilimlerden söz etmesine karşın, bunların kar oranının düşme eğilimini tersine çeviremeyeceğini belirtmektedir (Marx 1981: 339-48).

Azalan kar oranı yasası, Klasik analizde sık sık kullanılan ve özellikle Ricardo'da durgun duruma yol açan bir etkidir. Buna karşılık Marx'ta azalan kar oranının rolü farklıdır. Kar oranının azalma eğilimi, kapitalizmin, özgür emeğin doğuşu ile üretim araçları üzerindeki sınıf tekeli arasındaki çelişki yanında, ikinci çelişkisini göstermektedir. Bu çelişki, sistemin üretim kapasitesi (üretim gücü) ile kar güdüsü tarafından belirlenen fiili üretim düzeyi arasındaki büyüyen aykırılıktır. Sistemde yeniden üretim, kullanım değerleri üretimi (sonunda tüketmek için üretmek) değil, sermayeyi giderek genişleten sermaye üretimi, kar ve birikimin artması için üretimdir. Azalan

kar oranı, sistemin artık değer üzerinde yoğunlaşma ve değişir sermayenin yerine sabit sermaye koyma eğiliminden kaynaklanır. Üretken sistemin kullanım değeri üretme kapasitesi sürekli artmaktadır, ancak azalan kar oranı bu potansiyel kapasitenin tam olarak gerçekleştirilmesini önler (Desai 1977: 176-77).

Sonuç olarak Marx'ta da, tıpkı Ricardo'da olduğu gibi, büyümenin bölüşümden bağımsız olmadığı noktası ile dengesiz bir süreç olduğu vurgulanmaktadır. Bu bakımdan sisteme içsel olan iki "tekleme" unsuru, sınıf çatışmaları ile teknolojik gelişmedir. Böyle bir analizin ancak statik çerçeve terkedilerek gerçekleştirilmesi mümkünse de, esas sorun, karın bir artık kategorisi olarak ele alınmasıdır.

SONUÇ

Görüldüğü gibi Klasik iktisadın temel analitik yaklaşımı, iktisadın "zenginliğin" yaratılması ve artırılmasını düzenleyen yasalarını ortaya çıkarma hedefine bağlı olarak belirlenmektedir. Bu bakımdan zenginliğin esas kaynağı olan iktisadi artık düşüncesinin benimsenmesi, Klasik iktisadın ortaya koyduğu temel analitik çerçeveyi de belirlemektedir. Bu çerçeve, esas olarak iki aşamada geliştirilmekte, önce teknoloji düzeyi ve bölüşüm payları verilmişken artığın değerinin ölçülmesi sorununun çözümüne yönelik olarak, statik (DD_1) bir çerçevede geliştirilen fiyat teorisi geliştirilmekte, sonra da, veri parametrelerin değişmesinin sözkonusu olduğu dinamik bir analizle birikim sorunu incelenmektedir. Bu bakımdan Klasik iktisadın temel bir boyutu, rekabetin hem dengeye götüren, hem de, veri parametrelerde değişikliğe yol açması bakımından dengesizliğe götüren yönünün sırasıyla fiyat ve birikim teorilerinde ele alınmış olmasıdır. Ancak her iki durumda da, sisteme içsel olan dengesizlik eğilimleri ("teklemeler") ile bölüşüm sorunları kendini göstermektedir. Klasik yaklaşımın belki de en ayırtedici özelliği olan bu nokta da doğrudan doğruya, iktisadın bir kaynak dağıtım mekanizması olmaktan çok iktisadi artığın üretim, bölüşüm ve büyümesinin incelenmesi biçimindeki sürecini ele alan bir disiplin olduğu düşüncesinden yola çıkılmasının yarattığı doğal bir sonuçtur.

NOTLAR

ⁱ Dikkat edileceği gibi, bu analizde karı elde eden "girişimci" şeklinde bir kategori yoktur; kapitalist, sermayeyi sağlayan, yöneten ve riski yüklenen kişi olarak kar elde etmektedir. Temelde ödünç paranın fiyatı olan faiz oranı, kar oranlarına bağlı olarak belirlenmekte ve kar esas olarak faiz + risk priminden oluşmaktadır.

ⁱⁱ Schumpeter (1954: 565), Klasik ve Neoklasik iktisatlar arasındaki önemli bir farkın, Klasik iktisadın bir "*avans iktisadi*", Neoklasik iktisadın ise bir "*senkronizasyon iktisadi*"

olduğunu belirtmektedir. Neoklasik iktisatta faktör fiyatları aynı dönemde, eşzamanlı olarak belirlenirken Klasik iktisadi analizde, bölüşüm payları esas olarak üretim dönemi başında sermayeden yapılan “avanslar” olarak ödenmektedir (1954: 564).

ⁱⁱⁱ Yine de, Ricardo’nun rant kuramında toprak değer belirleme sürecinin dışına çıkarıldığından, artık, en azından potansiyel olarak, kar olarak ortaya çıkmaktadır. Marx’ın Ricardo’dan tek farkı, “artık değer” teorisine, artığın basit bir bakiye olmak yerine, emeğin sömürsü ile açıklanabilen bir büyüklük olduğunu ileri sürmesidir.

^{iv} Eğer Ricardo’nun değer teorisini geliştirirken ortaya koyduğu gibi (1981: Bölüm 1), ücretlerle kar oranları arasında ters yönlü bir ilişki varsa, (reel) ücret oranı verildiğinde karlar belirlenebilir.

^v Burada kullanılan model için bkz. Sraffa (1960), Steedman (1991), Duménil and Lévy (1993), Glick and Ehrbar (1986), Bidard and Ehrbar (1996). Ayrıca, modelin temel özellikleri ve sonuçları için bkz. <http://cepa.newschool.edu/het/essays/classic/closedleon.htm>.

^{vi} Aslında, bu denklem sistemi yerine Sraffa’nın kullandığı $\mathbf{p} = (1+r)\mathbf{Ap} + \mathbf{w}l$ sistem de kullanılabilir. Ancak yukarıdaki sistem, ücretlerin üretim dönemi başında bir avans olarak ödendiği varsayımına dayanan Klasik iktisadın artık kavramına daha uygundur. Sraffa’nın sistemi ise, artığı esas olarak sermaye maliyetinin dışında kalan bölüm olarak tanımlamakta, yani, ücretlerin üretim dönemi sonunda, elde edilen net üründen yapılan ödemeler olduğunu varsaymaktadır. Yine de, bu iki sistem, çözüm bakımından bir farklılık yaratmamaktadır.

^{vii} Sraffa bu standart malı milli gelir cinsinden tanımlamaktadır, yani:

$$[X_1 - (X_{11} + X_{21} + \dots + X_{n1})] p_1 + [X_2 - (X_{12} + X_{22} + \dots + X_{n2})] p_2 + \dots + [X_n - (X_{1n} + p_2 X_{2n} + \dots + X_{nn})] p_n = 1.$$

^{viii} Bu bakımdan, fiyat düzeylerinin belirlenmesiyle ilgilenen fiyat teorisini, esas olarak fiyatların “toplumsal niteliği” ile ilgilenen değer teorisinden ayırdetmek mümkündür (Hunt 1983: 333). Ancak bu, değer teorisinin tümünden gereksiz olduğu anlamına gelmemektedir; tam tersine, değer teorisi, iktisatçının “vizyonunu” ya da onun benimsediği sosyal teoriyi belirlemesi bakımından vazgeçilmez niteliktedir (Hunt 1977, 1979, 1983). Ancak bu yazıda sorun yalnızca “teknik” düzeyde ele alınmaktadır. Genel olarak emek değer teorisine yöneltilen eleştiriler ve bunlara verilebilecek yanıtlar için bkz. Glick and Ehrbar (1986).

^{ix} Bu denklemden, eğer kar oranı (r) sıfır olursa, $\mathbf{p} = \gamma \mathbf{w}$ olacağı, yani fiyatların doğrudan emek değerleri yansıtacağı görülebilir. Bunun yanında, “sermayenin organik bileşimi”, yani değer cinsinden dolaşan sermaye ve emek oranları bütün sektörlerde aynı olursa yine fiyatlar tam olarak değerleri yansıtacaktır (Glick and Ehrbar 1986: 474-75). Bununla birlikte, karın sıfırdan büyük olması ya da organik bileşimlerin her sektörde farklı olması, üretim fiyatlarının emek değerlerinden sapmasına yol açmaktadır. Bu sorun, yani ünlü “dönüşüm sorunu” bu yazının kapsamı dışında kalmaktadır. Yine de, sorunun burada anlatılan çerçeveye tutarlı bir biçimde verilen çözümü için bkz. Medio (1972).

^x Birleşik üretimin kabul edilmesi, Klasik üretim fiyatları teorisinden çok emek değer teorisinin geçerliliği hakkında kuşkulara yol açmaktadır. Böyle bir durumda, örneğin, negatif artık değer altında pozitif karlar elde edilebilmekte (Steedman 1974), bu da emek değer teorisinin fiyatların belirlenmesinde bir rol oynamadığını göstermektedir. Aynı güçlük, üretimde homojen emek yerine heterojen emek kullanıldığında da ortaya çıkmaktadır (Steedman 1991).

^{xi} Aslında bu nokta, Neoklasik ve Klasik iktisadi analizler arasındaki bir diğer farktır. Neoklasik analizin başlangıç modeli olan genel denge çerçevesi, özünde duraklamayan bir modeldir ve birikim sorunlarını ele almakta yetersiz olduğundan, ancak sonradan modeldeki varsayımlar gevşetilerek büyüme analizleri gerçekleştirilebilir. Ne var ki böyle geliştirilen büyüme modelleri de, bütün değişkenlerin aynı oranda (steady state) büyüdüğü bir büyüme dengesini tanımlamaktadır (Hollis and Nell 1975: 218); yani aslında “büyüme” de **DD₁** tipi bir modelle ele alınmaktadır.

^{xii} Bununla birlikte Ricardo, Malthus’un yaptığı uyarıya karşın, bu sorunun farkında gözükmemekte ve Say Yasasının geçerli olduğunu düşünmektedir (bkz. Hunt 1992: 141-143). Yine de, “tekleme” unsurları hala belirgindir; Ricardo’da da, teknolojik gelişmenin olmadığı bir durumda karları ve birikimi sınırlayarak durgun duruma (**DD₂**) yol açan temel faktör, “azalan verimler yasası” ile Malthuscu nüfus teorisidir.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Yılmaz (1980) *Sermaye, Bölüşüm, Büyüme*, (İkinci Baskı), SBF Yayınları., Ankara.
- BIDARD, Christian and HANS G. Ehrbar (1996) Relative Prices in the Classical Theory: Facts and Figures, <http://www.econ.utah.edu/ehrbar/research/rpff.pdf>.
- DESAI, Meghnad (1977) *Marksist İktisat Teorisi*, Nail Satlıgan (Çev.), Birikim Yayınları, İstanbul.
- DESAI, Meghnad (1991) The Transformation Problem, in *Marx and Modern Economic Analysis, vol. I: Values, Prices and Exploitation*, G. A. Caravale (ed.), Edward Elgar, 3-43.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer (1976) *Değer ve Bölüşüm: Marksist İktisat ve Cambridge Okulu*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- DUMÉNIL, Gérard and DOMINIQUE Lévy (1993), *The Economics of the Profit Rate: Competition, Crisis and Historical Tendencies in Capitalism*, Aldershot: Edward Elgar.
- EATWELL, John ve MURRAY Milgate (1983) *Keynes’s Economics And The Theory Of Value and Distribution*, Cambridge: Cambridge University Press.
- EROL, Ümit (1997) *Eleştirel Bir Gözle Serbest Piyasa*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- ERSEL, Hasan (1981) *İktisatçılar İçin Matematik*, SBF Yayını, Ankara.
- ERTÜRK, Korkut (1996) On the Keynesian Notion of Equilibrium, *Cambridge Journal of Economics*, vol. 20, 371-386.

- GAREGNANI, Pierangelo (1984) Value and Distribution in the Classical Economists and Marx, *Oxford Economic Papers*, vol. 36, 291-325.
- GAREGNANI, Pierangelo (1991) The Labour Theory of Value: 'Detour' or Technical Advance? in *Marx and Modern Economic Analysis, vol. I: Values, Prices and Exploitation*, G. A. Caravale (ed.), Aldershot: Edward Elgar, 97-118.
- GLICK, Mark and EHRBAR, Hans (1986) The Labor Theory of Value and its Critics, *Science and Society*, vol. 50, no. 4, Winter, 464-478.
- HOLLIS, Martin and EDWARD Nell, (1975) *Rational Economic Man: A Philosophical Critique Of Neo-Classical Economics*, London: Cambridge University Press, 1975.
- HUNT, E.K. (1977) Empiricism and Rationalism in Economic Theories of Value, *The Social Science Journal*, vol. 14, no. 3, October, 11-25.
- HUNT, E.K. (1979) Marx as a Social Economist: The Labor Theory of Value, *Review of Social Economy*, vol. 37, no. 3, December,, 275-294.
- HUNT, E. K. (1983) Joan Robinson and the Labor Theory of Value, *Cambridge Journal of Economics*, vol. 7, 331-42.
- HUNT, E.K. (1992) *History of Economic Thought: A Critical Perspective*, 2nd ed. New York: Harper Collins.
- MARX, Karl (1976) *Capital (Vol. I)*, B. Fowkes (çev.), Harmondsworth: Penguin.
- MARX, Karl (1978) *Capital (Vol. II)*, D. Fernbach (çev.), Harmondsworth: Penguin.
- MARX, Karl (1981) *Capital (Vol.III)*, D. Fernbach (çev.), Harmondsworth: Penguin.
- MEDIO, Alfredo (1972) Profits and Surplus-Value: Appearance and Reality in Capitalist Production, in E. K. Hunt and Jesse G. Schwartz (eds.), *A Critique of Economic Theory*, Harmondsworth: Penguin.
- MILGATE, Murray, (1982) *Capital And Employment: A Study Of Keynes's Analysis*, New York: Academic Press.
- RICARDO, David (1981) *The Principles Of Political Economy And Taxation; The Works and Correspondence Of David Ricardo, Vol. I*, (Ed. P. Sraffa) London: Royal Economic Society.
- SCHUMPETER, Joseph A. (1954) *History Of Economic Analysis*, New York: Oxford University Press.

- SRAFFA, Pierro, (1960) *Production of Commodities by Means Of Commodities: A Prelude To The Critique Of Economic Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.
- STEEDMAN, Ian (1975) Positive Profits with Negative Surplus Value, *Economic Journal*, March, 114-123.
- STEEDMAN, Ian (1991) The Irrelevance of Marxian Values, in *Marx and Modern Economic Analysis, vol. I: Values, Prices and Exploitation*, G. A. Caravale (ed.), Aldershot: Edwar Elgar, 205-221.
- TANYERİ, İbrahim (1984) *Fiyat Teorisi, Ölçek Ekonomileri ve Teknolojik Gelişme*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları.
- TANYERİ, İbrahim, (2000a) Adam Smith'in Rekabet Analizi Üzerine, *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 18, Sayı 1, 307-320.
- TANYERİ, İbrahim, (2000b) David Ricardo'nun İktisadi Analizi Üzerine, *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt 18, sayı 2, 1-15.

Copyright of Akdeniz University Faculty of Economics & Administrative Sciences Faculty Journal / Akdeniz Universitesi Iktisadi ve Idari Bilimler Fakultesi Dergisi is the property of Akdeniz University Faculty of Economics & Administrative Sciences and its content may not be copied or emailed to multiple sites or posted to a listserv without the copyright holder's express written permission. However, users may print, download, or email articles for individual use.